
Sociální stav a politika Francie před rokem 1789 a po něm

PRVNÍ ČÁST

Měla Francie na osudy současníků blahodárný, nebo zhoubný vliv? To ukáže pouze budoucnost. Nikdo však nemůže pochybovat o tom, že je skutečně ovlivnila a dosud velmi ovlivňuje.

Zkoumáme-li příčiny významných změn, jež Francouzi uskutečnili ať už vojensky, literárně nebo svým příkladem, najdeme mezi mnoha jinými jednu, kterou je třeba považovat za hlavní: Už řadu století staré evropské národy pozvolna usilovaly o to, aby ze svého lůna vymýtily nerovnost. Sama Francie urychlila Revoluci, která se v celé ostatní Evropě jen s námahou přibližovala. Jako první jasně rozeznala, co chce udělat, zatímco ostatní národy to pouze nejasně pociťovaly zmítající se v pochybnostech. Zachytila příchod hlavních idejí, které už pět století obíhaly světem, a jako první na evropském kontinentu ihned zformulovala novou doktrínu v době, kdy její sousedé teprve s obrovským úsilím sbírali některé její prvky. Odvážila se vyslovit to, nač se ostatní stěží odvažovali jen pomyslet a o čem snili jako o nejasné budoucnosti. Nebála se pokusit se o to okamžitě.

Feudální Evropa byla roztříštěná na velké množství rozmanitých svrchovaných jednotek. Každý národ, a tak říkajíc každé město se tehdy izolovaly od ostatního světa a přijímaly pro

sebe opatření a názory, nikoliv proto, že by je považovaly za rozumné nebo správné, nýbrž proto, že jim byly vlastní.

Ke konci středověku propuká zmatek: národy se poznávají, vzájemně se pronikají, dorozumívají a napodobují. Každý národ pak ztrácí důvěru ve zvláštní řád, který si uložil, a nenachází přitom u svých sousedů nic dokonalejšího. Tak se přirozeně objevuje idea společného řádu, který by nebyl ani národní, ani cizí a mohl by být použit v každé době pro všechny lidi.

Zatímco lidský duch ještě váhá a je připoután ke starým cestám, které se teprve snaží opustit, francouzský národ naráz přerve vazby vzpomínek, pošlape staré zvyklosti, zapudí staré mravy, prudce uniká z rodinných tradic, z třídních názorů, z provinčního ducha, z národních předsudků a z moci víry a prohlásí, že pravda je jediná, že se nemění ani s časem, ani s místem, že není relativní, nýbrž absolutní, a že je třeba ji hledat v podstatě věcí a ne ve formě a že ji může najít každý člověk a musí se jí přizpůsobit.

Mluvit o vlivu, kterým působily francouzské ideje, je nepřesné. Jako „francouzské“ by tyto ideje měly jenom omezenou sílu. Byly přijímány pro svou obecnou povahu, a troufám si říci, pro svou lidskou stránku. Francouzi získali mnohem více moci filosofickou metodou, kterou se odvážili jako první rázně přijmout, než svou filosofií, a díky způsobu, jakým uskutečňovali své úsilí, spíše než jeho výsledky. Zatímco jejich filosofie platila jediné pro ně samé, jejich metoda se ukázala jako nástroj vhodný pro všechny ruce, které chtěly bořit.

Francie se tedy postavila do čela dvou velkých revolucí, revoluce politické i filosofické, národní i duchovní, ale nezplodila je. Odsud její propagační síla. Její hlavní moc nespočívala v ní samé, nýbrž v tom, s čím se setkala u těch, které uváděla do pohybu. Chovala se stejně jako Řím, když porazil cizí národy. Francie nezasela kolem sebe zárodky Revoluce, rozvinula pouze to, co zde již bylo: nebyla bohem, který tvoří, nýbrž slunečním paprskem, který umožňuje rozkvět.

Za posledních padesát let zasáhl tento revoluční vliv Francouzů více nebo méně téměř všechny národy Evropy, ale většina z nich mu neporozuměla, i když ho pocítila. Jen se podrobily obecnému impulzu, aniž poznaly jeho hybnou sílu. Pozorovatel, který prochází zeměmi sousedícími s Francií, bez potíží objeví, že mnoho událostí, zvyklostí a idejí je tam přímým nebo nepřímým produktem francouzské revoluce, a současně na týchž místech zjistí hlubokou neznalost příčin, které tuto revoluci vyvolaly, a důsledků, které z ní vyplynuly pro samotnou Francii. Ještě nikdy žádná země neměla takový vliv na své sousedy a nezůstala jim přitom tak neznámá.

Zdálo se nám, že to bylo zvláště patrné v Anglii.

Za dvacet let, co panuje hluboký mír mezi oběma velkými západními národy, došlo mezi nimi k významným stykům. Řada zvyklostí je dnes oběma národům společná a vzájemně se obměnily mnohými názory. Francouzi čerpali z anglických zákonů mnohé zásady ústavní svobody a ideu zákonného řádu. Zdá se, že některé z demokratických zálib, s nimiž se v Anglii setkáváme, a většina teorií občanské rovnosti, které jsou zde hlášány, ukazují na francouzský původ. Duch obou národů je však tak odlišný, že i když přestaly být nepřáteli, nejsou schopny se poznat; vzájemně se napodobovaly, aniž si porozuměly. Angličané, kteří se seznamují s francouzskou krajinou a každodenně jí všemi směry projíždějí, zpravidla nevědí, co se zde děje. V Anglii se publikují vynikající zprávy o tom, co se děje v Indii, Angličané přibližně vědí, jaký je sociální a politický stav národů, které žijí u našich protinožců, přitom však mají jen povrchní představu o francouzských institucích, znají jen nedokonale ideje, které jsou zde uznávány, předsudky, které zde ještě vládou, změny, k nimž zde došlo, a přetrvávající zvyklosti. Neznají rozdělení stran u svých sousedů, klasifikaci obyvatel, odlišnosti jejich zájmů, a jestliže něco z těchto věcí poznali, bylo to jen z doslechu. Každý zůstává u polovičatého vědění, které je nebezpečnější než úplná neznalost, a sotva pomyslí na to, aby se poučil.

Z toho vyplývá, že tyto dva velké národy se navzájem hledají v jakémsi polostínu, poznávají se pouze ve světle pochybností a setkávají se jakoby náhodou.

Předmětem těchto listů^(*) rozhodně není popsat do všech podrobností současný stav Francie, na to by stěží stačil celý život. Jediným cílem, který si autor klade, je objasnění některých důležitých bodů, jejichž prozkoumání by mohlo snadno přivést přemýšlivé duchy k poznání všech bodů ostatních.

Ideje jednoho století spojují s idejemi století, které předcházelo, neviditelné, avšak téměř všemocné vazby, záliby synů se sklony otců. Jedna generace marně vyhláší válku generacím, které tu byly před ní: je snadnější s nimi bojovat, než se jim vůbec nepodobat. Nebylo by tedy možné mluvit o nějakém národu v dané epoše, aniž bychom řekli, čím byl před půl stoletím. Je to zvláště nezbytné, když jde o národ, který byl během posledních padesáti let zmítán téměř nepřetržitými revolucemi. Cizinci, kteří o něm slyší mluvit a přitom neshledovali pozorně postupné proměny, jimiž prošel, vědí pouze, že se v něm uskutečnily velké změny, ale nevědí nic o tom, které části někdejšího státu byly opuštěny a které se naopak uprostřed dlouhodobých proměn zachovaly.

V této první části si klademe za cíl podat několik objasňujících poznámek o stavu Francie před velkou Revolucí z roku 1789, bez nichž by bylo velmi nesnadné pochopit současný stav.

Na konci staré monarchie skýtala francouzská církev podívanou v některých bodech podobnou tomu, co nabízí dnešní církev anglická.

Ludvík XIV., který zničil veškerou velkou individuální svébytnost a rozpustil nebo oslabil všechny společenské útvary, ponechal zdání nezávislé existence pouze kléru. Klérus si zachoval každoroční shromáždění, na nichž si sám stanovil da-

^(*) Poznámky označené číslem jsou převzaty z francouzského vydání v nakl. Robert Laffont, Paříž 1986, a částečně doplněny překladatelem do češtiny, V. Jochmannem. Čtenář je najde na str. 293–302 (pozn. red.).

ně. Vlastnil významnou část nemovitostí království a tisíci způsoby zasahoval do veřejné správy. I když francouzský klérus zůstal věrný základním dogmatům katolické církve, vůči Svaté stoličce zaujímal pevný a téměř nepřátelský postoj.

Tím, že izoloval francouzské kněze od jejich duchovního vůdce, avšak ponechal jim bohatství a moc, sledoval Ludvík XIV. pouze stejnou despotickou tendenci, kterou nacházíme ve všech činech jeho vlády. Cítil, že bude stále pánem kléru, jehož vedoucí představitele sám vybíral, a měl zájem na tom, aby byl klérus silný, aby mu pomáhal ovládat duše lidí a aby se spolu s ním stavěl na odpor útokům papežů.

Francouzská církev za Ludvíka XIV. byla současně institucí náboženskou i politickou. V období mezi smrtí tohoto panovníka a francouzskou revolucí víra postupně slábla, kněží a lid se poněkud navzájem odcizovali. Tato změna byla vyvolána příčinami, jejichž výčet by byl velmi dlouhý. Na konci osmnáctého století francouzský klérus stále ještě vlastnil své statky, dosud se vměšoval do všech státních záležitostí, avšak cítění obyvatelstva mu na všech stranách unikalo. Církev se tak stala spíše politickou institucí než institucí náboženskou.

Asi by bylo dosti obtížné dosáhnout toho, aby dnešní Angličané pochopili, co byla francouzská šlechta. Angličané vůbec nemají ve svém jazyce výraz, který by přesně vystihoval francouzskou představu *šlechty*. Slovo *nobility* znamená více a *gentry* méně. Ani *aristocracie* není slovo, které by bylo možno použít bez komentáře. Pod slovem *aristocracie* se všeobecně rozumí souhrn vyšších tříd. Francouzská šlechta byla aristokratický útvar, bylo by však nesprávné říci, že tvořila sama aristokracii země, protože vedle ní tu byly třídy stejně vzdělané, stejně bohaté a téměř stejně vlivné jako ona. Francouzská šlechta se tedy měla k dnešní anglické aristokracii, jako se má *druh* k *rodu*. Tvořila *kastu*, ne však aristokracii. V tom se podobala všem šlechtám na kontinentu. To neznamená, že ve Francii nebylo možné stát se šlechticem zakoupením nějakého úřadu nebo v důsledku vůle panov-

níka; povýšení do šlechtického stavu sice člověku umožňovalo opustit příslušnost k *třetímu stavu*, ale nestavělo ho skutečně na úroveň *šlechty*. Šlechtic nového data se zastavil v jistém smyslu na hranici dvou stavů: výše než jeden, a níže než druhý. Zdálky se díval na zaslíbenou zemi, kam mohly vstoupit pouze její vlastní děti. Původ byl tedy ve skutečnosti jediným zdrojem, z něž šlechta čerpala: člověk se šlechticem rodil, nestával se jím.

Toto velké těleso tvořilo přibližně dvacet tisíc rodin* rozesetých po ploše království. Tyto rodiny si činily nárok na jakousi teoretickou rovnost mezi sebou, založenou na společném privilegii původu. „Já jsem pouze první šlechtic svého království,“ řekl Jindřich IV.** Tato věta je obrazem ducha, který vládl ve francouzské šlechtě ještě na konci osmnáctého století.*** Ve skutečnosti však bylo snadné objevit mezi šlechtici obrovské rozdíly: jedni ještě vlastnili velké statky, jiní se stěží mohli ze svého otcovského venkovského sídla uživit. Ti pak trávili velkou část života na královském dvoře, druzí ve své provincii s pýchou uchovávali dědičné ústraní. Jedněm otevíralo zvyklostní právo cestu k vysokým státním hodnostem, zatímco druzí dosáhli v armádě nepříliš vysoké hodnosti jako posledního cíle své kariéry, a pak se pokojně navždy vraceli domů.

Kdo by chtěl věrně popsat šlechtický stav, musel by se tedy nutně uchýlit k četným klasifikacím: musel by rozlišovat

* Z prací pánů Moheau a de La Michaudièra a z práce slavného Lavoisiera vyplývá, že roku 1791 byl počet povýšených do šlechtického stavu 83 000, z čehož jen 18 323 byli schopni nosit zbraň. Šlechta by tedy tvořila jen třistý díl obyvatelstva království. Navzdory autoritě, kterou těmto výpočtům poskytuje Lavoisierovo jméno, sotva mohu uvěřit jejich přesnosti. Zdá se mi, že počet šlechticů musel být vyšší. Viz: Lavoisier: *De la richesse territoriale du royaume de France*, 1791.

** Šlechtic je muž, jehož rodina byla urozená nejméně ve dvou generacích před ním.

*** Čtenář se o tom může přesvědčit v sešitech šlechtického stavu (instrukce a představitel) z roku 1789. Uvidí, že rovnost šlechticů mezi sebou je neustále přijímána jako zásada.

vojenského šlechtice od šlechtice úřednického, šlechtice dvorního od šlechtice venkovského, starou šlechtu a šlechtu nedávnou. Našel by v tomto malém společenství téměř tolik odstínů a tříd, jako v celé společnosti, jejíž byla šlechta pouhou částí. Bylo ovšem zřejmé, že v rámci tohoto velkého tělesa vládne homogenní duch: jako celek byl poslušen jistých pevných pravidel, řídil se podle jistých neměnných zvyklostí a udržoval jisté názory společné všem členům.

Francouzská šlechta, zrozená z výbojů jako ostatní středověké šlechty, požívala kdysi stejně jako ony, a možná více než kterákoli jiná, obrovských privilegií. Uzavřela ve svém středu téměř všechnu vzdělanost a všechno bohatství společnosti. Patřila jí půda a vládla obyvatelstvu.

Avšak na konci osmnáctého století se francouzská šlechta jevila jako pouhý stín sebe samé. Ztratila současně svůj vliv na panovníka i na lid. Král si z ní ještě vybíral hlavní mocenské činitele, v tom však postupoval instinktivně podle starého zvyku, aniž uznával nabytá práva. Dávno už neexistoval šlechtic, jehož by se mohl panovník obávat a který by na něm požadoval podíl na vládě.

Vliv šlechty na lid byl ještě menší. Mezi králem a šlechtickým stavem existovala přirozená soudržnost, která vedla k tomu, že se k sobě svým způsobem neuvědoměle přibližovali, aniž o to usilovali. Avšak svazek aristokracie s lidem není v přirozeném řádu věcí a pouze veliká obratnost a trvalé úsilí jej dokáže nastolit a udržet.

Po pravdě řečeno existují pro aristokracii pouze dva prostředky, aby si zachovala vliv na lid: buď mu vládnout, nebo se s ním spojit a mírnit ty, kdo mu vládnou. Jinak řečeno, je nutné, aby šlechtici zůstali jeho pány, nebo aby se stali jeho vůdci.

Francouzská šlechta byla daleka toho, aby se postavila do čela ostatních tříd a spolu s nimi odporovala zneužívání královské moci, královská moc se naproti tomu už dávno spojovala s lidem v boji proti tyranii šlechticů a poté se šlechtici, aby udržela lid v poslušnosti.

Na druhé straně se šlechta už dávno přestala podílet na podrobnostech vlády. Šlechtici sice nejčastěji řídili obecné záležitosti státu, veleli armádám, zaujíмали místa ministrů, zaplňovali dvůr, ale v ničem se nepodíleli na administrativě ve vlastním slova smyslu, to znamená na záležitostech, které vedou do přímého kontaktu s lidem. Uzavřen na svém zámku, neznám panovníkovi, cizí obyvatelstvu, které ho obklopovalo, francouzský šlechtic zůstával nehybný uprostřed každodenního pohybu společnosti. Kolem něj byli královští úředníci, kteří zajišťovali spravedlnost, ukládali daně, udržovali pořádek, starali se o lepší životní podmínky obyvatel a řídili je. Znudění svými nezajímavými zábavami, odcházeli šlechtici, kteří si zachovali velký majetek, do Paříže a žili u dvora, jediného místa, které ještě mohlo sloužit jako divadlo pro jejich velikost. Malá šlechta, upoutaná nutností na venkov, vedla zde zahálčivý, neužitečný a nespokojený život. Tak se ti šlechtici, kteří si díky svému bohatství mohli i navzdory nedostatku moci zachovat nějaký vliv na lid, od něj dobrovolně vzdávali. A ti, kteří byli nuceni žít v jeho sousedství, stavěli na odiv pouze neužitečnost a rozpaky instituce, jejímiž jedinými představiteli pro něj byli.

Podrobný výkon veřejné správy francouzská šlechta přenechala jiným a sama se věnovala pouze velkým státním úkolům; ukazovala tak, že jí záleží více na zdání moci než na moci samé. Činnost ústřední vlády se projevuje pouze čas od času a sotva kdy jednotlivým osobám. Zahraniční politika nebo obecné zákony mají pouze nepřímý a často nepostřehnutelný vliv na situaci a blahobyt každého občana. Zato s místní správou se občané setkávají každodenně, dotýká se jich neustále na nejcitlivějších místech, ovlivňuje všechny jejich drobné zájmy, z nichž se utváří základní zájem, který mají na životě, je hlavním objektem jejich obav, přitahuje k sobě jejich hlavní naděje, připoutává si je tisícerými neviditelnými vazbami, které je bez jejich vědomí ovlivňují. Právě ovládním vesnic klade aristokracie základy moci, která jí posléze slouží k řízení celého státu.

Naštěstí pro dosud existující aristokracie síla, která se je snaží zničit, nezná o nic lépe tajemství jejich moci, jež si ony samy neuvědomují. Kdybych já chtěl ve své zemi zničit mocnou aristokracii, vůbec bych se nesnažil odstranit její zastupce z blízkosti trůnu, vůbec bych se nesnažil napadat ji pro její nejnápadnější výsady, vůbec bych v první řadě neusiloval upírat jí její velké legislativní pravomoci, ale vzdálil bych ji od obydlí chudých, zabránil bych jí ovlivňovat každodenní zájmy občanů. Spíše bych jí dovolil, aby se podílela na přípravě obecných státních zákonů, než aby řídila politiku města, s menší lítostí bych jí přenechal řízení velkých záležitostí společnosti než vyřizování malých. Ponechal bych jí nejvelkolepější znaky její velikosti, ale vytrhl bych z jejích rukou srdce lidu, v němž je skutečný zdroj moci.

Francouzští šlechtici si nicméně zachovali jisté množství výlučných práv, která je odlišovala a pozvedala nad ostatní občany. Bylo však snadné poznat, že z privilegií svých otců si francouzská šlechta udržela pouze ta, která vyvolávají nenávisť k aristokracii, a ne ta, která způsobují, že ji lidé milují nebo z ní mají strach.

Šlechtici požívali výlučného práva dodávat armádě důstojníky. To by byla bez pochyby významná výsada, kdyby si byli uchovali jistý individuální význam nebo silné *vědomy stavovské příslušnosti*.

Protože však už neměli ani jedno, ani druhé, byli v armádě – jako všude jinde – pouze pasivním nástrojem v králových rukou. Pouze od krále očekávali povýšení nebo významování a usilovali pouze o to, aby se mu zalíbili na bitevním poli stejně jako u dvora. Právo, o němž mluvím, výhodné pro šlechtické rodiny, nepřinášelo už užitek pro šlechtu jako politické těleso. U národa ve své podstatě válečnického, kde byla vojenská sláva vždy považována za hlavní hodnotu, vyvolávalo toto privilegium prudkou nenávisť a nesmiřitelnou závist vůči těm, kdo je požívali. Nepronášelo vojáky k šlechticům, nýbrž dělalo z vojáka jejich přirozeného nepřítele.

Šlechtici byli osvobozeni od části daní. Navíc vybírali od obyvatel svých panství pod mnoha rozmanitými jmény velké množství ročních poplatků. Tato práva příliš nezvyšovala šlechticovo bohatství, ale činila ze šlechty všeobecný předmět nenávisti a závisti.

Pro ty, kdož požívají nějakých privilegií, jsou nejnebezpečnější privilegia peněžní. Každý je dokáže na první pohled zhodnotit, a protože je jasně vidí, cítí se jimi uražen. Částky, které přinášejí, jsou přesným měřítkem, jímž lze snadno ohodnotit nenávist, kterou musí vyvolávat. Je jen jistý počet lidí, kteří touží po počtech a kteří chtějí řídit stát, ovšem je velmi málo těch, kteří nechtějí být bohatí; mnoho lidí se téměř vůbec nestará o to, kdo jim vládne, avšak nikdo není lhostejný k tomu, co se děje s jeho soukromým vlastnictvím.

Privilegia, která přinášejí peníze, jsou tedy méně důležitá a současně nebezpečnější než ta, která zajišťují moc. Francouzští šlechtici si je udržovali spíše než jiná, a tak uchovávali z nerovnosti to, co zraňuje, a ne to, co slouží. Utlačovali a zbídačovali lid, ale nevládli mu. Lidu se jevíli spíše jako cizinci favorizovaní panovníkem než jako jeho vůdcové a představení. Protože neměli co nabídnout, nevzbuzovali v srdcích naději. Protože mohli brát pouze v jisté předem určené míře, podněcovali nenávist a nevyvolávali vůbec strach.

Nezávisle na těchto výnosných právech si francouzská šlechta zachovala velké množství ryze čestných poct: byly to tituly, vyhrazená místa na veřejných prostranstvích, právo nosit jistý oděv a jisté zbraně. Část těchto privilegií byla přímo přirozeným výrazem její moci, jiná se zrodila spolu s oslabením této moci a jako kompenzace její ztráty. Ani tyto výsady jí nic nepřinášely a mohly škodit.

Chtít si zdánlivě zachovat realitu moci, kterou jsme opustili, znamená hrát nebezpečnou hru: vnější aspekt síly může často podepřít slabé tělo, nejčastěji však končí jeho záhubou. Může se ještě zdát, že jsme dosti velcí, abychom byli nenáviděni, nemáme však už dosti síly, abychom se úderu nenávisti ubránili. Moci, které se teprve rodí, i ty, které upadají, by

se spíše měly čestným právům vyhýbat, než je vyhledávat. Pouze plně upevněná moc, která dospěla k mužnosti, si může dovolit je užívat.

Co jsem řekl o zákonech a zvyklostech, může stejně dobře platit i pro názory.

Novodobí šlechtici se zřekli většiny idejí svých předchůdců, ale zůstali tvrdohlavě lpět na některých velmi škodlivých zásadách; především to byl výnos, který zakazoval šlechticům obchod a výrobu.

Tento předsudek vznikl ve středověku, v době, kdy vlastnictví půdy bylo pevně spjato s ovládnutím lidí. V těchto stoletích představa nemovitého vlastnictví úzce souvisela s představou velikosti a moci. Movité bohatství naopak vyvolávalo představu podřadnosti a slabosti. Ačkoli, od té doby, přestalo vlastnictví půdy přinášet vládu a movité vlastnictví doznalo nesmírný růst a nabylo zcela nového významu, názory se nezměnily a předsudek přežil z důvodů, které jej zrodily.

Tak se stalo, že šlechtické rodiny, vystavené stejně jako ostatní nebezpečí úpadku, byly zbaveny běžných prostředků, jak zbohatnout. Šlechta jako celek tedy neustále chudla. A poté, co rezignovala na přímou cestu, která vede k moci, opustila také postranní cesty, které by k ní mohly vést.

Nejenže šlechtici sami nemohli bohatnout obchodem a výrobou, mravy jim navíc bránily dosáhnout takto získaného bohatství sňatkem. Šlechtic byl přesvědčen, že by se ponížil, kdyby se oženil s dcerou bohatého nešlechtice. Nicméně nebylo řídkým jevem, že šlechtici svazky tohoto druhu uzavírali, protože jejich majetek se zmenšoval rychleji než jejich požadavky. Tyto mezaliance, které některé příslušníky šlechty obohatily, přispívaly zároveň k tomu, že sama instituce šlechty ztrácela moc veřejného mínění, tu jedinou, která jí ještě zůstávala.

Je nutné nejdříve pozorně zkoumat motivy lidí, než je pochválíme, že se povznegli nad předsudek. Abychom je mohli soudit, musíme vycházet z hlediska toho, kdo jedná, a nikoli z obecného a absolutního hlediska pravdy. Jít proti obecnému

mínění proto, že věříme, že je nesprávné, je nepochybně krásná a úctyhodná věc. Avšak pro lidskou morálku je téměř stejně nebezpečné pohrdnout předsudkem, protože překáží, jako opustit pravdivou ideu, protože je nebezpečná. Šlechtici zprvu nečinili správně, když věřili, že se ponížují sňatkem s dcerou nešlechtice; později možná ještě více chybovali, když se s nimi ženili, ačkoliv stále ještě věřili, že to správné není.

V osmnáctém století měly ještě feudální zákony týkající se určení náhradního dědice plnou sílu, poskytovaly však majetku šlechty pouze slabou ochranu.

Jsem nakloněn věřit, že se přeháněl vliv, který mají tyto zákony. Myslím, že k tomu, aby přinesly významné výsledky, potřebují zvláštní okolnosti, které samy nevytvářejí a které na nich nejsou závislé.

Pokud se šlechtici nikterak netrápí snahou zbohatnout a domnívají se, že ostatní třídy národa jsou téměř spokojeny s losem, který jim přidělila Prozřetelnost, zákon o náhradním dědictví, působící ve smyslu idejí a mravů, jen dokončuje tendenci k ospalosti a k všeobecné nehybnosti. Nešlechtici nemají možnost získat bohatství jako šlechtici, šlechtici nemohou své bohatství ztratit; všechny výhody zůstávají na straně šlechticů a každá generace se drží bez potíží na stupni, který obsadila generace předchozí.

Avšak v národě, kde by všichni, s výjimkou šlechticů, hledali prostředky, jak zbohatnout, by se brzy majetky šlechty staly jakousi veřejnou kořistí, již by se ostatní třídy snažily zmocnit. Každý by využíval nevědomosti šlechticů, jejich vášní a jejich slabých stránek a snažil by se strhnout do obecného pohybu obchodování co nejvíce jejich neproduktivního majetku. Je pravděpodobné, že šlechta sama by vůbec neváhala připojit se k tomuto úsilí.

Nešlechtici mohli postavit pouze obecné privilegium bohatství proti privilegiím všeho druhu, jimž se těšili jejich ri-valové, a nezapomínali jim své okázalé majetky předvádět. Stali se objektem soutěžení pro šlechtice, kteří chtěli napodobovat jejich nádheru, aniž přitom znali její zdroje. Konec

radovánek na sebe nenechal dlouho čekat: jejich příjmy byly nakonec nižší než jejich potřeby. Sami pak začali zákon, který je chránil, považovat za nepřítele a snažili se jej vši mocí obcházet. Tím nechci říci, že by ani tehdy nebylo náhradní dědictví zpomalilo úpadek šlechticů, myslím však, že by mu nedovedlo zabránit. Je tu něco účinnějšího než trvalé působení zákonů určitým směrem: je to trvalé působení lidských vášní ve směru opačném.

V okamžiku, kdy vypukla Revoluce, francouzský zákon ještě dával do rukou nejstaršího ze šlechtických synů téměř všechno rodinné jmění a ukládal mu, aby je nedotčené předal svým potomkům. Avšak mnoho panství feudálního původu přešlo již z rukou šlechty do jiných rukou, mnoho jiných bylo rozděleno. Nejenže bylo možné najít mezi šlechtou osoby velmi bohaté i velmi chudé, což vůbec neodporuje existenci šlechty, ale byla tu spousta jednotlivců, kteří měli střední majetek a nebyli ani chudí, ani bohatí: tento stav věcí už ukazoval více na demokracii než na aristokracii. Při bližším zkoumání složení šlechty bychom totiž objevili, že to ve skutečnosti byl ve srovnání s ostatními třídami demokratický útvar vybavený šlechtickými právy.

Avšak nebezpečí, které ve Francii ohrožovalo existenci šlechticů, se daleko spíše zrodilo z toho, co se dělo kolem nich a mimo ně, než to, co probíhalo v jejich středu.

Souběžně s tím, jak francouzské šlechtě ubýval majetek a jak ztrácela moc, se stejně rychle jiná třída národa zmocňovala mobilního majetku a přibližovala se vládě. Šlechta tak ztrácela dvěma způsoby a stávala se absolutně i relativně slabší. Nová a dobyvačná třída, která chtěla, jak se zdálo, povstát z jejích trosků, přijala jméno *třetí stav*.

Stejně jako by bylo nesnadné vysvětlit Angličanům, čím byla francouzská šlechta, je velmi obtížné jim vysvětlit, co se rozumí *třetím stavem*.

Na první pohled by se dalo soudit, že ve Francii třetí stav, který by měl místo mezi aristokracií a lidem, vytvořily střední třídy. Tak tomu však vůbec nebylo. „Třetí“ skutečně zahr-

noval střední třídy, skládal se však také z prvků, které jim byly svou povahou cizí. Součástí třetího stavu mohl být nejbohatší obchodník, nejzámožnější bankéř, nejschopnější podnikatel, literát či vědec, právě tak jako malý farmář, městský obchodník a vesničan, který obdělával půdu. Ve skutečnosti tvořil součást třetího stavu každý člověk, který nebyl ani kněz, ani šlechtic: jeho součástí byli bohatí i chudí, nevzdělanci i vzdělání lidé. Mimochodem, třetí stav svou aristokracii měl, zahrnoval již všechny prvky lidu nebo spíše sám tvořil kompletní lid,² který existoval současně s privilegovanými stavy, ale mohl existovat i bez nich, sám o sobě: měl své názory, své předsudky, svou víru, svůj vlastní duchovní svět. To se velmi dobře ukazuje v sešitech z roku 1789, sepsaných třetím stavem jako instrukce pro poslance. Třetí stav ovládá obava před spolčováním se šlechtou téměř stejně, jako se šlechta mohla obávat splyvání s ním; vystupuje proti povyšování do šlechtického stavu za peníze, které některým jeho příslušníkům umožňovalo proniknout do řad šlechticů. Ve volbách, které předcházely svolání generálních stavů, byl slavný chemik Lavoisier, který chtěl hlasovat za třetí stav, vyloučen z volebního sboru, protože si koupil úřad příslušející šlechtě. Ztratil tím právo hlasovat s nešlechtici.

Tak byly třetí stav a šlechta propleteny na stejné půdě. Avšak existovaly jako dva odlišné národy, které sice žijí pod stejnými zákony, a přitom si zůstávají navzájem cizí. Z těchto dvou národů jeden neustále obnovoval své síly a získával síly nové, druhý každodenně ztrácel a nezískával nic.

Vytvoření tohoto nového národa uvnitř Francie ohrožovalo existenci šlechty. Izolace, v níž šlechtici žili, byla pro ně ještě větším zdrojem nebezpečí.

Toto úplné oddělení, které existovalo mezi třetím stavem a šlechtici, neurychlovalo pouze úpadek šlechty, nýbrž hrozilo, že ve Francii zničí každou aristokracii.

Není náhodné, že se aristokracie rodí a že se udržují; jsou podřízeny, jako všechno ostatní, pevným zákonům, jež by snad bylo možné odhalit.

Mezi lidmi, ať už žijí v jakékoli společnosti a nezávisle na zákonech, které si dali, existuje jisté množství reálných nebo smluvených statků, které svou povahou mohou být vlastnictvím pouze malého počtu lidí. Na první místo bych postavil rod, bohatství a znalosti. Nelze si představit jakýkoli sociální stav, v němž by všichni občané byli urození, vzdělaní a bohatí. Statky, o nichž mluvím, jsou navzájem velmi odlišné, mají však společnou povahu, která spočívá v tom, že se na nich může podílet pouze malý počet lidí a že z tohoto důvodu poskytují těm, kdo je vlastní, zvláštní záliby a výlučné ideje. Mají formativní charakter jako tolik aristokratických prvků, které se, odděleny nebo spojeny v týchž rukou, nacházejí ve všech národech a v každé historické epoše. Když všichni, kdo jsou nadáni těmito výjimečnými výhodami, pracují ve shodě s vládou, existuje silná a trvalá aristokracie.

V osmnáctém století byla francouzská šlechta nositelkou pouze některých z těchto přirozených prvků aristokracie a na většinu se nepodílela.

Šlechtici měli za to, že když se izolovali od bohatých a vzdělaných nešlechticů, zůstávají tím věrní příkladu svých otců. Neuvědomili si, že jednajíce jako oni, vzdalují se cíli, jehož oni dosáhli. Ve středověku byl rod vskutku hlavním zdrojem všech sociálních výhod, ale tehdy byl šlechtic bohatý a povolal k sobě kněze vzdělance. V jejich rukou byla celá společnost a my jsme srozuměni s tím, že tomu tak mělo být.

Avšak v osmnáctém století mnozí bohatí nebyli šlechtici a mnozí šlechtici už nebyli bohatí. Totéž bylo možno říci ve vztahu ke vzdělání. Třetí stav tedy tvořil něco jako jednu z *přirozených* částí aristokracie, oddělenou od základního útvaru, který ho musel nutně oslabovat tím, že mu neposkytoval oporu, a měl ho zničit ve vzájemném střetu.

Výlučný postoj šlechticů odloučil od společných záležitostí šlechty nejen vedoucí osobnosti třetího stavu, nýbrž i všechny, kdo doufali, že se jimi jednoho dne stanou.

Většina aristokracií je mrtvá nikoliv proto, že založily na zemi nerovnost, nýbrž proto, že se ji snažily udržet navěky

ve prospěch jedněch a na škodu jiných jedinců. Lidé nenávidí spíše jistý druh nerovnosti než nerovnost všeobecně.

Nelze se ani domnívat, že aristokracie přivádí k zániku nejčastěji přemíra jejich privilegií; může se naopak stát, že sama velikost těchto privilegií ji podporuje. Jestliže každý věří, že jednoho dne může vstoupit do elitního útvaru, bude rozsah práv tohoto útvaru drahý i těm, kdo ještě nejsou jeho součástí. Takto dokonce i chyby instituce budou tvořit její sílu. A neříkejte, že šance jsou slabé; na tom vůbec nezáleží, je-li cíl vysoko. Lidské srdce daleko méně přitahuje jistota malého úspěchu než možnost velkého štěstí. Čím je velikost předmětu, jehož lze docílit, větší, o to lze klidně zmenšit šance na jeho dosažení.

V zemi, kde není nemožné, aby se chudý dostal do vlády státu, je vždy snadnější chudé od vlády odehnat než v zemích, kde mu naděje na moc není otevřena. Představa této imaginární velikosti, k níž může být jednoho dne povolán, se vždy staví mezi něj a pohled na jeho reálnou bídu. Je to hazardní hra, v níž obrovitost možné výhry upoutává jeho duši navzdory pravděpodobnosti prohry. Miluje aristokracii jako loterii.

Rozdělení, které existovalo ve Francii mezi různými šlechtickými kategoriemi, působilo v lůně aristokracie jakousi občanskou válku, z níž mohla těžit pouze demokracie. Když je šlechta odehnala, byli hlavní členové třetího stavu nuceni ji porazit a za tím účelem se opírat o principy, které jsou užitečné v okamžiku, kdy se jich použije, avšak nebezpečné pro samu jejich účinnost. Třetí stav byl částí aristokracie revoltující proti jiné její části a nucené hlásat všeobecnou ideu rovnosti, aby zvítězila nad osobitou ideou nerovnosti, která se stavěla proti ní.

Mezi šlechtou samou byla nerovnost napadána každodenně, ať už principiálně, nebo přinejmenším v některých ze svých rozmanitých aplikací. Šlechtic voják obviňoval z nadutosti šlechtice úředníka, a ten si stěžoval na přednost, která byla prokazována prvním. Dvorský šlechtic se s oblibou

posmíval vesnickým šlechticům pro jejich malá vrchnostenská práva, a ty zas rozčilovaly výhody, jimž se těšili dvořané. Příslušník staré šlechty pohrdal čerstvě povýšeným, a ten mu záviděl jeho pocty. Všechny tyto rekriminace mezi různými druhy privilegií škodily privilegiím obecně. Lid jako nezúčastněný pozorovatel těchto diskusí svých pánů si z těchto řečí vybíral pouze to, co mu mohlo být k užitku. Tak se pozvolna šířilo v národě mínění, že jenom rovnost odpovídá přirozenému řádu věcí, že v ní je obsažena prostá a obecná idea, která má řídit organizaci dobře řízené společnosti. Tyto teorie pronikaly až do mysli šlechticů, kteří požívali ještě svých privilegií, avšak začínali se na ně dívat spíše jako na šťastnou skutečnost než jako na úctyhodné právo.

Zvyklosti zpravidla sledují ideje rychleji, než to činí zákony. Princip aristokracie vládl ještě v politické společnosti, mravy se však již stávaly demokratickými a mezi lidmi, které oddělovala legislativa, vznikalo na tisíc různých vazeb.

Toto promíchávání v občanské společnosti zvláště podporovalo postavení, jež den za dnem získávali spisovatelé.

V zemích, kde je bohatství jediným nebo jen hlavním základem aristokracie, přinášejí peníze, které ve všech společnostech poskytují potěšení, navíc ještě moc. V důsledku těchto dvou výhod peníze na sebe strhávají všechnu lidskou představivost a nakonec se stávají tak říkajíc jediným hledaným a dosahovaným odlišujícím znakem. V těchto zemích je literatura zpravidla málo pěstována a v důsledku toho literární hodnoty vůbec nepřitahují zájem publika.

Zato v zemích s převládající rodovou aristokracií toto všeobecné nutkání po získání bohatství nenacházíme, protože tam lidské srdce není hnáno jediným směrem stejnou vášnivou touhou, ale věnuje se přirozené rozmanitosti svých sklonů. Jsou-li tyto národy kulturně vyspělé, setkáváme se u nich vždy s velkým počtem lidí, kteří si cení duchovních požitků a ctí ty, kdo je vytvářejí. Mnoho ctižádostivých lidí, kteří pohrdají penězi a které jejich plebejský původ nepřipouští k veřejným záležitostem, se tedy jako k poslednímu

útočišti utíkají ke studiu literatury, v níž hledají jedinou slávu, která jim je dovolena. Vytvářejí si tak mimo politický svět oslnivé postavení, jež jim je zřídka odpíráno.

Ve státech, kde peníze dávají moc, je význam lidí závislý na větším nebo menším bohatství v jejich vlastnictví. A protože bohatství může být v každém okamžiku ztraceno nebo získáno, vyplývá z toho, že příslušníci aristokracie jsou stále pronásledováni strachem o ztrátu postavení, které zaujímají, nebo že se jiní občané budou na jeho privilegiích podílet. Tato obvyklá nestálost, která vládne v politickém světě, je uvádí do jakéhosi permanentního rozčilení, jen s neklidem užívají svůj majetek a jako ve spěchu se chápou možností, které jim nabízí. Neustále pozorují sami sebe neklidným pohledem, aby se ujistili, že nic neztratili. Na všechny ostatní vrhají pohledy plné strachu a závisti, aby zjistili, zda se kolem nich nic nezměnilo. A vše, co se někde pozvedá do výše, v nich vyvolává nedůvěru.

Aristokracie založené jedině na rodu se jeví jako méně neklidné vzhledem k tomu, co se děje mimo ně, protože mají výhodu, kterou vzhledem k její podstatě nelze ani dělit, ani ztratit. Bohatým se člověk stává, avšak šlechticem se musí narodit.

Ve všech dobách měla francouzská šlechta tendenci podávat ruku spisovatelům a ráda je k sobě přitahovala, ale bylo tomu tak především v osmnáctém století, v době nečinnosti, kdy šlechtici byli téměř stejně zbavení vládních starostí jako nešlechtici a kdy šířící se osvícenství rozvíjelo u všech jemnou zálibu pro literární požitky.

Za Ludvíka XIV. šlechtici spisovatele ctili a podporovali, avšak popravdě řečeno se s nimi vůbec nesblížovali. Tvořili dvě oddělené třídy, které se často stýkaly, nikdy však nesplývaly. Na konci osmnáctého století už tomu tak nebylo. Spisovatelům ovšem nebylo umožněno sdílet privilegia aristokracie ani získat uznávané postavení v politickém světě. Šlechta je nezvala do svých řad, ale mnoho šlechticů se zařadilo mezi ně. Literatura se tak stala jakýmsi neutrálním

územím, kam se utekla rovnost. Spisovatel a velký lenní pán se zde setkávali, aniž by se vyhledávali nebo se jeden druhého obávali, takže zde bylo možno spatřit mimo reálný svět jakousi imaginární demokracii, kde měl každý svůj díl přirozených výhod.

Tato situace, tak příznivá pro rychlý rozvoj věd a literatury, zdaleka neuspokojovala ty, kdo se jim věnovali. Zaujímalí sice skvělé postavení, avšak špatně definované a stále zpochybňované. Podíleli se na zálibách velkých, jejich práva jim však zůstávala cizí. Šlechtic se k nim sice přibližoval natolik blízko, aby podrobně mohli pozorovat všechny výhody vyhrazené rodu, avšak dosti daleko na to, aby se o tyto výhody mohli dělit nebo je okusit. Před očima tak měli přelud rovnosti, který mizel, když se ho snažili uchopit. Tak vytvářeli šlechtou podporovaní spisovatelé nejneklidnější část třetího stavu a bylo je slyšet, jak brojí proti privilegiím dokonce i v paláci privilegovaných.

Tyto demokratické tendence bylo možno pozorovat nejen u spisovatelů, kteří se stýkali se šlechtici, nýbrž i u šlechticů, kteří se stali literáty a většinou hlásali politické doktríny obecně přijímané spisovateli. Přitom zdaleka neuváděli do literatury šlechtického ducha, ale vnášeli mezi šlechtu něco, co by bylo možno nazvat duchem literárním.

Zatímco vyšší třídy postupně klesaly, střední třídy krok za krokem stoupaly a neviditelný pohyb je každodenně sblížoval. V dělení pozemkového vlastnictví docházelo ke změnám, které pozoruhodně usnadňovaly nastolení a vládu demokracie.

Téměř všichni cizinci si představují, že se ve Francii začíná pozemkové vlastnictví dělit teprve s nástupem změny zákonů týkajících se dědictví v období, kdy většina panství, která patřila šlechticům, byla zkonfiskována. To je však omyl. V okamžiku, kdy vypukla Revoluce, byla půda ve většině provincií již do značné míry rozdělena. Francouzská revoluce pouze rozšířila na všechny části území to, co v některých jeho částech již existovalo.

Je mnoho příčin, které mohou vyvolat soustředování pozemkového vlastnictví v několika málo rukou. Především je to materiální síla. Vítěz se zmocní půdy poražených a rozdělí ji mezi malý počet svých stoupenců. V tomto případě jsou dřívější vlastníci zbaveni svých práv. Jinak je tomu však v případě, když pozemkové vlastnictví sami dobrovolně postoupí.

Představuji si zemi s velkým množstvím průmyslových a obchodních podniků a značnou produktivitou, kde je vzdělanost na dostatečně vysoké úrovni, aby každý obyvatel bez potíží pochopil všechny možnosti, které nabízí průmysl a obchod. Předpokládám, že u takového národa existuje ještě kombinace zákonů, mravů a někdejších idejí, která činí z pozemkového vlastnictví hlavní zdroj úcty a moci. Nejkratší a nejrychlejší cesta, jak zbohatnout, bude prodat půdu a vložit výtěžek do obchodu. Nejlepší prostředek, jak užívat získaného majetku, bude naopak stáhnout své peníze z obchodu a koupit půdu: půda se tak stává předmětem luxusu, ctižádosti, a nikoliv hrabivosti. Jejím získáním se chce dosáhnout cti a moci, nikoli sklizně. V takové situaci se ještě prodávají malá panství, kupují se však pouze velmi rozlehlá. Cíl i postavení prodávajícího a kupujícího jsou totiž odlišné. První je ve srovnání s druhým chudý a jde za blahobytem, druhý je bohatý a ke svým požitkům chce přidat velký nadbytek.

Přidáte-li těmto obecným případům zvláštní vliv legislativy, která sice usnadňuje převody movitého majetku, ale získání půdy ztěžuje a zdražuje tak, že bohatí, kteří jediní mají chuť půdu vlastnit, mají také jediní prostředky ji získat, dospějete snadno k závěru, že v takovém národě budou mít malé pozemkové majetky tendenci neustále mizet a ztrácet se v malém počtu majetků velmi rozlehlých.

Jak se zdokonalují a rozmnožují výrobní postupy a jak šířící se vzdělanost otvírá chudým tyto nové nástroje, urychluje se současně pohyb, který jsem popsal. Prosperita obchodu a výroby povede důrazněji malého vlastníka, aby prodával, a tatáž příčina bude neustále vytvářet obrovská

mobilní bohatství, která pak umožní těm, kdo je vlastní, získat velká panství. Takto se může stát, že extrémní nahromadění pozemkového vlastnictví bude možno najít na dvou krajních pólech civilizace: tam, kde jsou lidé ještě napůl barbary a uznávají pouze pozemkové vlastnictví a vlastně jiné neznají, a tam, kde jsou velmi civilizovaní a objevují tisíce jiných prostředků, jak zbohatnout.

Nic z toho, co jsem právě řekl, nebylo nikdy možné aplikovat na Francii. Je velmi nejisté, zda ve Francii v době jejího dobytí barbary byla kdy půda rozdělena běžně a systematicky mezi vítěze, jak tomu bylo kupříkladu v Anglii po invazi Normanů. Frankové byli daleko méně civilizovaní než Normani a méně než oni ovládali umění regulovat násilí. Dobytí Franky sahá ostatně do doby daleko starší a jeho důsledky velmi brzy zeslábly. Zdá se tedy, že ve Francii nikdy nebylo mnoho panství předmětem feudálních zákonů, a ta, která byla, měla, zdá se, menší rozsah než v mnoha jiných evropských státech. Tak nebyla půda nikdy příliš aglomerována nebo přinejmenším už dávno aglomerována přestala být.

Viděli jsme, že dávno před Revolucí nebylo už pozemkové vlastnictví hlavním zdrojem úcty a moci. Během stejného období došlo v obchodu a průmyslu pouze k nepříliš rychlému pokroku a lidé, už dosti vzdělaní na to, aby chápal lepší stav, než byl jeho, a aby po něm toužil, nezískal však ještě vzdělání, které by mu mohlo ukázat rychlejší prostředky, jak ho dosáhnout. Ve stejné době, kdy půda přestávala být předmětem luxusu pro bohatého, stávala se naopak tak říkajíc jediným předmětem výroby pro chudého. Jeden ji prodával, aby si usnadnil a rozmnožil své požitky, druhý ji kupoval, aby zvýšil svůj blahobyť. Takto odcházelo pozemkové vlastnictví nehlučně z rukou šlechticů a začínalo se dělit do rukou lidu.

Starší pozemkoví vlastníci ztráceli své statky, a ty postupně přecházely do rukou mnoha nešlechticů. Mohli je však získat pouze s velkým úsilím a s použitím velmi nedokona-

lých postupů. Tak se velké pozemkové majetky každoročně zmenšovaly, aniž to vedlo k nahromadění velkého mobilního bohatství, a na místě rozsáhlých panství vznikalo mnoho panství malých, pomalých a strastiplných plodů hospodárnosti a práce.

Tyto změny v rozdělení půdy výrazně usnadňovaly velkou revoluci, která měla brzy přijít.

Zdá se mi, že ti, kdo mají za to, že mohou trvalým způsobem nastolit úplnou rovnost v politickém světě a současně nezavést nějakou rovnost ve světě občanském, dopouštějí se nebezpečného omylu. Myslím, že by nebylo možné dát lidem beztravně velkou alternativu síly a slabosti, umožnit jim, aby dosáhli extrémní rovnosti v jednom bodě, a nechat je trpět extrémní nerovností v bodech ostatních, aniž by brzy usilovali stát se silnými nebo se stali slabými ve všech bodech. Nejnebezpečnější ze všech nerovností je však ta, která je výsledkem spoluvlastnictví pozemkového vlastnictví.

Vlastnictví půdy dává člověku jisté množství speciálních idejí a zvyklostí, které je velmi důležité poznat, neboť vlastnictví mobilního majetku je nevytváří nebo je vytváří v menší míře.

Velká pozemková vlastnictví jistým způsobem vliv bohatství lokalizují. Pozemkovým vlastnictvím je bohatství nuce-no působit speciálně na jistých místech a na jisté lidi, a tím získává významnější a trvalejší charakter. Nerovnost ve vlastnictví nemovitostí obohacuje jednotlivé jedince, nerovnost v majetku nemovitém vytváří velmi bohaté rodiny; spojuje bohaté, mezi sebou, sjednocuje generace a vytváří ve státě malý izolovaný národ, který vždycky získává jistou moc nad velkým národem, v jehož středu se nachází, a právě tím nejvíce škodí demokratické vládě.

Naopak pro vládu demokracie neexistuje nic příznivějšího než rozdělení půdy malým vlastníkům.

Ten, kdo vlastní malý movitý majetek, závisí téměř vždy, více nebo méně, na postoji někoho jiného. Musí se podřizovat buď pravidlům nějakého sdružení nebo přáním nějakého

člověka. Podléhá nejmenším proměnám obchodního a průmyslového dění své země, jeho existence je neustále ohrožována střídáním prosperity a úpadku, a neklid, který vládne v jeho osudu, jen zřídka nevnaší nepořádek do jeho myšlení a nestabilitu do jeho zálib. Naproti tomu malý pozemkový vlastník přijímá podněty pouze od sebe sama. Jeho prostor je úzký, pohybuje se v něm však svobodně. Jeho jmění roste pomalu, není však vystaven prudkým rizikům. Jeho duch je klidný jako jeho osud, jeho záliby pravidelné a pokojné jako jeho práce, a protože nikoho nepotřebuje, zachovává si ducha nezávislosti i v chudobě.

Je nepochybné, že tento duševní klid u velkého množství občanů, tato spokojenost a tato jednoduchost přání, tyto zvyky a tato záliba v nezávislosti velmi podporují nastolení a udržení demokratických institucí. Pokud bych viděl vznik demokratických institucí ve státě, v němž existuje velká nerovnost životních podmínek, považoval bych je za přechodné. Domníval bych se, že vlastníci i proletáři jsou v nebezpečí. Vlastníkům by hrozila násilná ztráta majetku, proletářům ztráta nezávislosti.

Národy, které chtějí dosáhnout demokratické vlády, mají tedy zájem nejen na tom, aby se v jejich středu neobjevila příliš velká nerovnost majetku, ale zajímají se především o to, aby taková situace rozhodně nepanovala v majetku nemovitém.

Ve Francii na konci osmnáctého století v politické společnosti ještě despoticky vládla zásada nerovnosti práv a životních podmínek. Francouzi neměli pouze aristokracii, ale i šlechtu; to znamená, že ze všech vládních systémů, jejichž základem je nerovnost, zachovali ten nejabsolutnější, a smím-li se tak vyjádřit, nejnesmlouvavější. Kdo chtěl sloužit státu, musel být šlechticem. Bez urozenosti bylo stěžejí možno přiblížit se k panovníkovi, kterého hloupost etikety chránila před kontaktem s nešlechtici.

Podrobnosti institucí byly v souladu s principem. Stanovení náhradního dědice, prvorozenecké právo, pachtovné, lenní panství, všechny tyto zbytky staré feudální společnos-

ti ještě existovaly. Francie měla státní náboženství, jehož kněží nebyli pouze privilegováni, tak jak ještě stále jsou v některých aristokratických zemích, nýbrž jednostranně panovační. Církev, vlastník části území jako ve středověku, zasahovala do vlády.

Ve Francii nicméně všechno již dávno směřovalo k demokracii. Kdo by se nedal ovlivnit vnějším zdáním a představil si stav morální nemohoucnosti, do níž upadl klérus, chudnutí a úpadek šlechty, bohatství a vzdělanost třetího stavu, už existující jedinečné rozdělení pozemkového majetku, velké množství středních majetků, malý počet velkých majetků, kdo by si připomněl teorie hlásané v této době, zásady mlčky, avšak téměř všeobecně připomínané, kdo by shromáždil z jednoho hlediska všechny tyto rozmanité skutečnosti, musel by nutně dojít k závěru, že tehdejší Francie se svou šlechtou, svým státním náboženstvím, svými zákony a svými aristokratickými zvyklostmi byla již celkem vzato státem v Evropě nejopravdověji demokratickým a že Francouzi na konci osmnáctého století svým sociálním stavem, svým občanským zřízením, svými idejemi a svými mravy daleko předběhli ty dnešní národy, které nejviditelněji směřují k demokracii.

DRUHÁ ČÁST

Francie osmnáctého století se k Francii naší doby nepřibližovala jen rovností. Už tehdy se objevovaly mnohé další rysy národní fyziognomie, které považujeme za nové.

Obecně lze říci, že pro nastolení a trvání systému lokální správy je nejprůzračnější aristokracie.

Na každém z mnoha různých míst území obydlého aristokratickým národem se vždy najde jeden nebo více jednotlivců přirozeně nadřazených ostatním rodem nebo bohatstvím, kteří se ujmou vlády nebo ji přijímají. Ve společnosti, kde panuje rovnost životních podmínek a kde si občané jsou navzájem téměř rovni, považují za přirozené

pověřit všemi podrobnostmi správy samu vládu, která jediná ještě vyčnívá nad davem a přitahuje na sebe pozornost. A i kdyby se jim nezdálo vhodné vládu tímto úkolem pověřit, většinou je k tomu donutí jejich individuální slabost nebo potíže, které jim působí neschopnost navzájem se dohodnout, a pak jsou nuceni ji snášet.

Je pravda, že když národ jednou přijal princip suverenity lidu, je v něm rozšířeno vzdělání a zkultivována věda o vládě a když jsou mu známy nedostatky příliš centralizované správy, setkáváme se často s tím, že se občané z provincií a měst snaží vytvořit ze svého středu kolektivní moc, která řídí jejich vlastní záležitosti. Někdy se také nejvyšší moc, klesající pod tíhou svých výsad, snaží veřejnou správu decentralizovat a více nebo méně moudrými opatřeními usiluje na různých místech území o umělé vytvoření jakési volebné aristokracie. Demokratický národ se instinktivně dává strhnout k centralizaci. K provinčním institucím dospívá pouze úvahou. Takto založená provinční svoboda je však vždycy vystavena velkým rizikům. V aristokratických státech provinční vláda často existuje navzdory centrální moci, která nikdy necítí potřebu udržovat ji při životě.

V demokratických státech je lokální vláda často výtvořem ústřední moci, která snáší, že je jí odnímáno několik jejích výsad, nebo se jich sama dobrovolně zbavuje.

Přirozená tendence, která vede demokratické státy k tomu, aby centralizovaly moc, se hlavně objevuje a roste velmi zjevně v obdobích sporů a přechodu, kdy oba principy zápasí o řízení státních záležitostí.

V okamžiku, kdy se lid začíná stávat mocí a zjišťuje, že šlechtici řídí všechny lokální záležitosti, útočí proti provinční vládě nikoliv pouze jako vládě provinční, nýbrž především jako aristokratické. Jakmile je lokální moc vyrvána z rukou aristokracie, jde o to, komu ji svěřit.

Ve Francii to nebyla pouze ústřední vláda, nýbrž král, kdo byl výlučně pověřen touto mocí vykonávat. To souvisí s příčinami, které je dobré připomenout.

jedinců tím živější, čím méně nezbytné záruky svobody platí pro všechny. Výjimka je tedy tím cennější, čím je vzácnější.

Toto aristokratické pojetí svobody vyvolává u těch, kteří je získali, přepjatý úsudek o jejich vlastní individuální hodnotě a vášnivou touhu po nezávislosti. Ta dodává egoismu energii a jedinečnou sílu. Pokud toto pojetí vzali za své jednotlivci, přivedlo je často k nejmimořádnějším činům; když je vzal za své celý národ, vytvořilo největší národy, jaké kdy existovaly.

Římané se domnívali, že mezi všemi národy se mohou jen oni těšit nezávislosti, a věřili, že právo na svobodný život jim nevzešlo od přírody, ale že jim je poskytuje Řím.

Moderní demokratické, a troufám si říci, spravedlivé pojetí svobody předpokládá, že každý člověk dostal od přírody dostatečnou inteligenci pro vlastní rozhodování, že se rodí s rovným a nezadatelným právem žít nezávisle na svých bližních ve všem, co se týká jen jeho samotného, a že svůj osud může řídit podle svého úsudku.

Od okamžiku, kdy toto pojetí svobody proniklo hluboko do vědomí nějakého národa a pevně se v něm usadilo, je už absolutní a svévolná moc pouze materiálním faktem, přechodným nahodilým jevem, neboť má-li každý absolutní právo na sebe sama, vyplývá z toho, že suverénní vůle může vycházet pouze ze sjednocení vůle všech. Od té doby ztratila také poslušnost své morální zdůvodnění a už neexistuje žádná střední cesta mezi mužnými a hrdými ctnostmi občana a nízkou servilností otroka.

Tou měrou, jak se ve státu vyrovnává společenské postavení, začíná přirozeně toto pojetí svobody převládat.

Nicméně, i když Francie již dávno vystoupila ze středověku a změnila v demokratickém smyslu své představy a své mravy, bylo feudální a aristokratické pojetí svobody ještě všeobecně přijímáno. Každý, kdo hájil svou individuální nezávislost proti požadavkům moci, měl mnohem méně na mysli uznání všeobecného práva než obranu svého zvláštního privilegia a v boji se opíral daleko méně o principy než

o fakta. V patnáctém století vytušili někteří odvážní duchové demokratickou ideu svobody, ta se však téměř ihned ztratila. Lze říci, že se tato transformace uskutečnila teprve během osmnáctého století.

Idea, že každý jednotlivec, a následně každý národ, má právo řídit své vlastní jednání, idea ještě nejasná, neúplně definovaná a špatně formulovaná, pozvolna pronikala do vědomí všech lidí. Ve formě teorie se ustálila ve vzdělaných vrstvách a jako jakýsi instinkt dospěla až k lidu. Vyplynul z toho nový a mocnější impuls směřující ke svobodě: náklonnost k nezávislosti, kterou Francouzi vždy měli, se tak stala racionálním a systematickým názorem, který se krok za krokem šířil a nakonec pro sebe získal i samu královskou moc. Ta byla sice vždy absolutní v teorii, ve svém chování však začala mlčky uznávat, že pocity veřejnosti jsou hlavní silou. „Své ministry jmenuji já,“ řekl Ludvík XV., „propouští je však národ.“ A když si Ludvík XVI. ve vězení vybavoval své poslední a nejtajnější myšlenky, říkal ještě *mi spoluobčané*, když mluvil o svých poddaných.*

V tom století bylo poprvé možno slyšet o všeobecných lidských právech, jejichž rovné využívání může každý člověk vyžadovat jako legitimní a neporušitelné dědictví, a o všeobecných přirozených právech, jež má užívat každý občan.

Když roku 1770, dvacet let před revolucí, mluvil Malesherbes jménem jednoho z prvních královských soudních dvorů, řekl králi: „Svou korunu máte pouze od Boha, Veličenstvo, nebráníte se však uspokojení z Toho, že za svou moc děkujete také dobrovolnému uznání svých poddaných. Ve Francii existuje několik neporušitelných práv, která náleží národu; vaši ministři se neodvážejí vám je popřít, a bude-li třeba je dokázat, odvoláme se pouze na svědectví Vašeho Veličenstva samého. Nikoli, Sire, navzdory všemu úsilí vás ještě nikdo nepřesvědčil, že není žádný rozdíl mezi francouzským státem a národem otroků.“

* Viz závěť Ludvíka XVI., napsanou v předvečer smrti.

A dále dodal: „Protože všechny zprostředkovatelské útvary jsou bezmocné nebo zničeny, zeptejte se národa samého, protože už je tu pouze on, komu byste mohl dopřát sluchu.“

Náklonnost ke svobodě se ostatně projevovala spíše v knihách než v činech, spíše v individuálním úsilí než v kolektivních aktivitách, v protestech, často dětinských a nerozumných, spíše než ve vážném a systematickém odporu.

Moc veřejného mínění, kterou si uvědomovali i ti, kdo se často stavěli nad ni, velmi kolísala mezi silou a slabostí: všemohoucí jednoho dne, téměř nepostižitelná zítra, vždy nepravdělná, náladová, neurčitá: tělo bez orgánů, stín suverenity lidu, spíše než suverenita lidu sama.

Mám za to, že tomu tak bude ve všech národech, které budou tíhnout ke svobodě a přát si svobodu dříve, než vytvoří svobodné instituce.

Netvrdím, že se lidé nemohou těšit nějakému druhu nezávislosti v zemích, kde svobodné instituce neexistují. K tomu stačí zvyklosti a veřejné mínění. Nemají však jistotu, že svobodni zůstanou, protože si nejsou nikdy jisti, zda vždy svobodni zůstat chtějí. Jsou období, kdy i národy nejzamilovanější do své nezávislosti dojdou tak daleko, že se na ni budou dívat jako na podružný objekt svého úsilí. Velká užitečnost svobodných institucí spočívá v tom, že udržují svobodu i v obdobích, kdy se jí lidský duch vzdálí, a že mu dodávají jakýsi druh vegetativního života, který je mu vlastní a poskytují mu čas, aby se ke svobodě navrátil. Právní formy umožňují lidem o svobodu ztratit přechodně zájem, aniž by proto o ni přišli. To je podle mne jejich hlavní přínos. Chce-li být nějaký národ rozhodně otrokem, nelze mu v tom zabránit. Myslím však, že existuje prostředek, jak jej udržet po nějakou dobu v nezávislosti, aniž se sám o to snažil.

Stát, v němž je relativně méně chudých a méně bohatých, méně mocných a méně slabých než v kterémkoliv jiném státě v tehdejší světě, národ, jehož se navzdory politice teorie

* Viz: Remontrances de la cour des Aides.

rovnosti zmocnila touha po rovnosti srdcí, země již lépe sjednocená ve všech svých částech než kterákoli jiná, podřízená ústřední moci, schopnější a silnější, v níž nicméně stále živý duch svobody nabyl v nedávném období povahy všeobecnější, systematictější, demokratičtější a neklidnější – to jsou hlavní rysy, kterými se vyznačuje fyziognomie Francie na konci osmnáctého století.

Když nyní po padesáti letech zavřeme knihu historie a posoudíme, co přinesl čas, zjistíme, že za tu dobu došlo k obrovským změnám. Avšak uprostřed všech těchto nových a neznámých jevů snadno rozeznáme tytéž charakteristické rysy, které nás překvapily před půlstoletím. Zveličujeme si tedy běžně působení francouzské revoluce.

Bez pochyby nebyla žádná revoluce mocnější, rychlejší, ničivější ani tvořivější než revoluce francouzská. Přece však bychom se velmi mylili, kdybychom věřili, že z ní vyšel francouzský národ zcela nový a že postavila budovu, jejíž základy před ní neexistovaly. Francouzská revoluce vytvořila množství vedlejších a podružných věcí a pouze rozvinula zárodky věcí základních. Ty zde byly už před ní. Uspořádala, zkoordinovala a zlegalizovala výsledky velkého procesu, ale tímto procesem sama nebyla.

Ve Francii byla rovnost životních podmínek větší než jinde. Revoluce tuto rovnost posílila a dala doktríně rovnosti formu zákonů. Francouzský národ opustil, ještě před všemi ostatními národy a úplněji než ony, systém roztržštěnosti a individuálnosti feudálního středověku. Revoluce dokončila sjednocení všech částí země a vytvořila z nich jedno tělo.

Ve Francii se výrazněji než v kterémkoli jiném státě světa ústřední moc zmocnila místní správy. Revoluce učinila tuto moc obratnější, silnější a podnikavější.

Francouzi pochopili dříve a jasněji než všichni ostatní demokratickou ideu svobody. Revoluce sama dala národu, ne-li ještě moc reálnou, tedy alespoň veškeré zdání svrchované moci.

Jsou-li tyto věci nové, jsou nové formou a vývojem, ne však v principu ani základu.

Nepochybuji o tom, že všechno, co Revoluce učinila, by se bylo stalo i bez ní. Byla pouze násilným a rychlým procesem, který připojil politický stav ke stavu sociálnímu, činy k idejím a zákony k mravům.

Jakou část svého starého státu si Francouzi uchovali? Čím se staly elementy, z nichž se skládal klérus, třetí stav a šlechta? Jaká nová rozdělení vystřídala rozdělení staré monarchie? Do jakých nových forem se oděly aristokratické a demokratické zájmy? Jaké změny proběhly v pozemkovém vlastnictví a jaké byly jejich důvody? Jaké proměny se uskutečnily v ideách, návycích, zvyklostech a v celém duchu národa?

To jsou hlavní otázky, které budou předmětem následujících stránek.

Hyman

Starý režim a Revoluce

PŘEDMLUVA

Kniha, kterou právě předkládám, rozhodně není historií Revoluce, historií, která byla zpracována s tak velkým leskem, že nepomýšlím na to, abych to zopakoval: je to studie o této Revoluci.

Francouzi vynaložili v roce 1789 největší úsilí, jaké kdy nějaký národ vynaložil, aby rozsekli takříkajíc ve dvě svůj osud a aby vyhloubili propast mezi tím, čím byli až dosud, a tím, čím chtěli být nadále. S tímto cílem se s největší obezřelostí snažili, aby nepřenesli do své nové situace nic z minulosti: uložili si všechna možná omezení, aby se formovali jinak než jejich otcové; neopomněli konečně nic, aby se změnil k nepoznání.

Vždy jsem si myslel, že v tomto ojedinelém úsilí uspěli Francouzi daleko méně, než se domnívala cizina, a především méně, než věřili oni sami. Byl jsem přesvědčen, že aniž si to uvědomili, zachovali si ze starého režimu většinu pocitů, zvyklostí, dokonce idejí, jejichž pomocí řídili Revoluci, která tento režim zničila. Aniž si to přáli, použili jeho trosky při budování stavby nové společnosti v takovém rozsahu, že k tomu, abychom lépe pochopili jak Revoluci, tak její dílo, museli bychom na okamžik zapomenout na Francii, kterou vidíme, a jít se zeptat do hrobky Francie, která už není. Prá-

vě to jsem se zde pokusil udělat a stálo mě to více úsilí, než bych byl věřil.

První století monarchie, středověk a renesance podnítily vznik mnoha prací a staly se předmětem velmi hlubokých výzkumů, které nám umožnily poznat nejen události, k nimž tehdy došlo, nýbrž i zákony, zvyklosti, ducha vlády a ducha národa těch dob. Nikdo se však až dosud nenamáhal uvažovat tímto způsobem a tak důkladně o XVIII. století. Jsme přesvědčeni, že velmi dobře známe francouzskou společnost té doby, protože jasně vidíme, co se třpytí na povrchu, protože známe až do podrobností historii nejslavnějších osobností, které tehdy žily, a že důmyslní a výmluvní kritici nás důvěrně seznámili s díly velkých spisovatelů, kteří ji popsali. Avšak pokud jde o způsob, jak události probíhaly, o skutečnou praxi institucí, o přesný vzájemný postoj tříd, o životní podmínky a pocity těch, které dosud nebylo slyšet ani vidět, o sám základ názorů a mravů, jsou naše představy zmatené a často mylné.

Ujal jsem se úkolu proniknout až k srdci tohoto starého režimu, který nám ještě není tak vzdálený, ale který nám Revoluce zastřela.

Abych toho dosáhl, nepřečetl jsem jen znovu slavné knihy z XVIII. století. Snažil jsem se prostudovat mnoho děl, sice méně známých a méně toho hodných, která však – jakkoli vytvořena s malou dovedností – ukazují možná ještě lépe skutečné tendence doby. Seznámil jsem se pečlivě se všemi veřejnými materiály, v nichž mohli Francouzi vyjádřit své názory a záliby v době, kdy se Revoluce blížila. Zápisy stavovských shromáždění, a později shromáždění provinciálních, mi vrhly na tyto otázky hodně světla. Kromě toho jsem rozsáhle využil sešitů se záznamy tří stavů z roku 1789. Tyto sešity, jejichž originály tvoří dlouhou řadu rukopisných svazků, zůstávají tu jako testament tehdejší francouzské společnosti, poslední vyjádření jejich tužeb, autentický projev jejich posledních úmyslů. Je to v dějinách unikátní dokument. Ani to mi však nestačilo.

V zemích, kde již má veřejná správa moc, se rodí málo idejí, přání a bolestí, potkáváme málo zájmů a vášnivých tužeb, které by se před ní dříve nebo později neukázaly v plné nahotě. Při studiu jejich archivů nezískáme pouze velmi přesnou představu o jejich metodách, ale odhalí se nám celá země. Cizinec, který by dnes mohl nahlédnout do všech udavačských dopisů, jež naplňují složky ministerstva vnitra a prefektur, by o nás brzy věděl více, než víme sami. Jak poznáme při četbě této knihy, byla v XVIII. století veřejná správa již silně centralizovaná, velmi mocná a pozoruhodně výkonná. Vidíme, jak neustále něčemu pomáhá, něčemu brání, něco povoluje. Měla toho hodně, co mohla slibovat, a hodně toho, co mohla dávat. Působila již nejen tisíce způsoby na obecné řízení veřejných záležitostí, nýbrž i na osudy rodin a na soukromý život každého jednotlivce. Navíc neuveřejňovala svou činnost, takže se lidé nebáli prozradit před ní své nejtajnější slabosti. Strávil jsem hodně času studiem toho, co nám po ní zůstalo jak v Paříži, tak v řadě provincií. Hlavně archivy intendantury v Tours (velmi rozsáhlá provincie, ve středu Francie, s milionem obyvatel). Archivy jiných oblastí, mezi jinými Ile-de-France, mi ukázaly, že věci probíhaly stejně v největší části království.

Tam jsem, jak jsem očekával, našel starý režim zcela živý, jeho ideje, jeho vášně, jeho předsudky a jeho praktiky. Každý člověk zde volně hovořil svým jazykem a prozradil tam své nejintimnější myšlenky. Podařilo se mi tak získat o staré společnosti představu, jakou neměli její současníci, protože jsem měl před očima to, co se před jejich zraky nikdy nedostalo.

Jak jsem v této studii postupoval, udivovalo mě, že neustále objevuji ve Francii oné doby mnohé rysy, které bijí do očí ve Francii současné. Nacházel jsem zde spoustu pocitů, o nichž jsem se domníval, že se zrodily z Revoluce, spoustu myšlenek, o nichž jsem měl až dosud za to, že pocházejí teprve od ní, tisíc zvyklostí, o nichž se zdálo, že nám je dala teprve ona. Nacházel jsem všude kořeny současné společnosti hluboce zakotvené v této staré půdě. Čím více jsem se

vracel k roku 1789, tím přesněji jsem rozeznával onu duchovní sílu, která vedla k tomu, že se Revoluce zformovala, zrodila a rostla. Krok za krokem jsem viděl, jak se před mýma očima objevuje celá fyziognomie této Revoluce. Již ohlašovala svůj temperament, svého génia; byla to již ona. Nácházel jsem tam nejen příčiny toho, co uskutečnila ve svém prvním rozmachu, nýbrž možná ještě více předzvěst toho, čemu měla dát základ do budoucna. Revoluce měla totiž dvě zcela odlišné fáze: první, během níž se zdálo, že Francouzi chtějí z minulosti odstranit všechno, a druhou, v níž se pokusili obnovit část toho, co v ní ponechali. Je tu množství zákonů a politických zvyklostí starého režimu, které jako by naráz v roce 1789 zmizely a které se o několik let později znovu objevují jako některé řeky, když se na jednom místě ponoří pod zem, aby se znovu vynořily o něco dále, přinášejíce tutéž vodu do nových břehů.

Vlastním předmětem díla, které předkládám veřejnosti, je vysvětlit, proč tato velká revoluce, která se současně připravovala na téměř celém evropském kontinentu, vypukla u nás spíše než jinde, proč sama vzešla ze společnosti, kterou hodlala zničit, a konečně, jak mohla stará monarchie padnout tak úplně a tak náhle.

V mé představě nemůže dílo, jež jsem si předsevzal, zůstat u těchto otázek. Mým záměrem je – nezradí-li mě čas a síly – sledovat ve zvratech této dlouhé revoluce ony Francouzce, jejichž život pod starým režimem jsem tak důvěrně poznal a které tento starý režim zformoval, pozorovat je, jak se mění a přetvářejí podle běhu událostí, aniž přesto změnili svou povahu, a jak se před námi stále znovu objevují s poněkud modifikovanou, avšak stále rozeznatelnou fyziognomií.

Prožíval jsem s nimi nejdřív první období roku 89, kdy láska k rovnosti a láska ke svobodě získala jejich srdce a kdy nechtěli pouze vytvořit demokratické instituce, nýbrž instituce svobodné, kdy nechtěli jen zrušit privilegia, nýbrž uznat a sankcionovat práva; jejich mládí, nadšení, pýchu, vznešené a opravdové vášně, na něž si lidé, navzdory svým

omylům, trvale uchovávají vzpomínku a které ještě dlouho budou rušit spánek všem, kdo by je chtěli zkorumpovat nebo zotročit.

Projdu rychle průběh této revoluce a pokusím se ukázat, jaké události, jaké omyly a jaké chyby ve výpočtu dovedly tytéž Francouze k tomu, že opustili své první záměry, zapomněli na svobodu a chtěli se už stát jen rovnými sluhý pána světa; jak se vláda, silnější a daleko absolutičtější než ta, kterou Revoluce svrhla, nyní znovu vzchopila a soustřeďuje veškerou moc, potlačuje všechny tak draze zaplacené svobody, dosazuje na jejich místo jejich plané odlesky, nazývá suverenitou lidu hlasování voličů, kteří se nemohou o ničem poučit, ani se shodnout, ani volit: svobodné hlasování o daních, souhlas němých a ujařmených poslanců. A konečně, jak tato vláda zcela upírá lidu schopnost sám si vládnout, bere mu základní záruky práva, svobodu myslet, mluvit a psát, tedy nejcennější a nejvznešenější výdobytky roku 89, jehož velkým jménem se nadto ještě honosí.

Zastavím se u okamžiku, v němž, jak se mi zdá, Revoluce téměř splnila své dílo a zplodila novou společnost. Budu tedy zkoumat tuto společnost samu: pokusím se rozlišit, v čem se podobá tomu, co jí předcházelo, v čem se od tohoto stavu liší, co jsme v tomto obrovském všeobecném pohybu ztratili, co jsme přitom získali, a pokusím se nakonec zahlednout naši budoucnost.

Část této druhé práce je v hrubých rysech hotova, není však ještě v takovém stavu, aby ji bylo možno zveřejnit a nabídnout publiku. Bude mi dopřáno dokončit ji? Kdo to může říci? Osud jednotlivce je ještě daleko nejasnější než osud národů.

Doufám, že jsem tuto knihu napsal bez předsudků, netvrdím však, že jsem ji napsal bez zaujetí. Bylo by sotva možné žádat, aby Francouz nebyl zaujat, když mluví o své zemi a uvažuje o své době. Přiznávám, že když jsem zkoumal všechny stránky někdejší společnosti, nikdy jsem zcela nepustil ze zřetele společnost novou. Nechtěl jsem pouze po-

znat, jaké chorobě nemocný podlehl, nýbrž i to, jak by byl mohl zůstat naživu. Postupoval jsem jako lékaři, kteří se v každém vyhaslém orgánu pokoušejí odhalit zákony života. Mým cílem bylo vytvořit obraz, který by byl přísně exaktní a současně by mohl být poučný. Pokaždé tedy, když jsem u našich otců narazil na některou z oněch mužných ctností, které bychom tolik potřebovali a které už téměř vůbec nemáme – opravdového ducha nezávislosti, touhu po velkých činech, sebedůvěru a víru ve svou věc – zdůraznil jsem je. A stejně, když jsem se setkal v zákonech, ideách, mravech oné doby se stopami některých nectností, které poté, co rozvrátily starou společnost, na nás stále ještě působí, vynasnažil jsem se vrhnout na ně světlo, abychom lépe uviděli zlo, které nám tyto nectnosti způsobily, a lépe pochopili, jaké další zlo nám ještě mohou způsobit.

Doznávám, že abych dosáhl tohoto cíle, nebojím se zasáhnout kohokoli a cokoli, ani jednotlivce, ani třídy, ani názory, ani vzpomínky, bez ohledu na jejich úctyhodnost. Často jsem to učinil s lítostí, vždy však bez výčitek svědomí. Nechtěl jsem mi ti, jimž jsem tak mohl ublížit, prominou a pomysli přitom na nezaujatý a čestný cíl, jež sleduji.

Mnozí mne možná obviní, že v této knize projevuji příliš nemístnou zálibu ve svobodě, o níž se, jak jsem ujišťován, ve Francii už nikdo nestará.

Poprosím pouze ty, kdo mi budou adresovat tuto výtku, aby měli laskavě na paměti, že tento sklon je u mne velmi starý. Je to už více než dvacet let, co jsem mluvil o jiné společnosti a napsal téměř doslova to, co budou nyní číst.

Uprostřed temnot budoucnosti je možné už dnes objevit tři velmi jasné pravdy. První, že všichni lidé naší doby jsou strháváni neznámou silou, o níž lze doufat, že ji můžeme řídit nebo zpomalit, nikoli však překonat, a že je tato síla někdy pozvolna pohání a někdy přímo vrhá ke zničení aristokracie. Druhou pravdu, že mezi všemi společnostmi světa budou mít vždy největší potíže s tím, aby nadlouho unikly absolutní vládě, ony společnosti, v nichž už aristokracie ne-

občas platnost
druhá zkušenost

ní a být nemůže. Třetí pravdou konečně je, že žádný druh despotismu nemůže přinášet zlobnější následky, než je tomu v těchto společnostech, protože v nich despotismus více než jakákoliv jiná forma vlády podporuje rozvoj všech neřestí, jimž právě ony zvláště podléhají a které je tak zavádějí směrem, kam podle svých přirozených sklonů již směřovaly.

Protože lidé zde už nejsou k sobě poutáni žádnou vazbou kast, tříd, korporací či rodin, mají přílišný sklon zabývat se pouze svými partikulárními zájmy; jsou vždy příliš sváděni k tomu, aby se starali jen o sebe a uchýlovali se do úzkého individualismu, který potlačuje každou veřejnou ctnost. Despotismus je dalek boje proti této tendenci, činí ji nepřekonatelnou, protože zbavuje občany jakéhokoliv společného zaujetí, jakékoliv vzájemné pomoci, každé nezbytnosti porozumět si, každé příležitosti společně jednat; zadržuje je takřka do soukromého života. Pokud měli již tendenci postavit se mimo, on je izoluje; jsou-li vůči sobě chladní, on je zmrazuje.

V těch společnostech, v nichž není nic pevné, se každý cítí neustále pobízen strachem, že se zhorší jeho postavení, a úsilím vystoupit výš. Peníze se tu staly hlavním kritériem, které klasifikuje lidi a rozlišuje mezi nimi, a současně nabyly jedinečné mobility – přecházejí neustále z ruky do ruky, proměňují životní podmínky lidí a povyšují i ponižují rodiny, takže neexistuje téměř nikdo, kdo by nebyl nucen vyvíjet zoufalé a trvalé úsilí, aby své postavení zachoval nebo aby nějaké získal. Touha zbohatnout za každou cenu, chuť obchodovat, láska k zisku, hledání blahobytu a materiálních požitků jsou tedy nejobecnější vášně. Tyto vášně se snadno šíří ve všech třídách a pronikají až do těch, jimž byly až dosud cizí. Brzy dospějí tak daleko, že pokud je nic nezastaví, budou enervovat a degradovat celý národ. Je tedy podstatou despotismu tyto vysilující vášně podporovat a šířit je, neboť mu přicházejí na pomoc: zaměstnávají a odvádějí představivost lidí daleko od veřejných záležitostí a vedou k tomu, že se lidé třesou při pouhé myšlence na revoluce. Jen despotismus jim může poskytnout utajení a stín, které

dodávají chamtivosti jistotu a umožňují dosahovat nepoctivého zisku bez obavy ze ztráty cti. Bez despotismu by byly silné, s ním jsou vládnoucí.

Naproti tomu jediné svoboda v takových společnostech může účinně potírat neřesti, které jsou pro ně přirozené, a zadržet je na šikmé ploše, po níž sklouzávají. Jen ona totiž může vytrhnout občany z izolace, v níž je právě nezávislost na životních podmínkách udržuje při životě, a donutit je, aby se k sobě znovu navzájem přiblížili, zahřívá je a každodenně je sbližuje nutností vzájemně si naslouchat, přesvědčovat se a vyhovět si při řešení společných záležitostí. Jedině ona je schopna odtrhnout je od kultu peněz a od malých každodenních starostí vyplývajících z jejich osobních záležitostí a naučit je vnímat a pocíťovat v každém okamžiku nad sebou a po svém boku vlast. Jedině ona dokáže čas od času nahradit lásku k blahobytu energičtějším a vyšším zápallem, jen ona nabízí jejich ambicím vyšší cíle než získávání bohatství a stává se světlem, které jim umožňuje poznat a posoudit lidské neřesti i ctnosti.

Demokratické společnosti, které nejsou svobodné, mohou být bohaté, vytríbené, krásné na pohled, dokonce velkolepé, mocné vahou své homogenní hmoty. Můžeme v nich najít osobní kvality, dobré otce rodin, čestné obchodníky a velmi úctyhodné majitele nemovitostí. Setkáme se mezi nimi dokonce s dobrými křesťany, protože jejich vlast není z tohoto světa a sláva jejich náboženství spočívá ve schopnosti vytvářet v prostředí největší zkaženosti dobré mravy i pod nejhorší vládou. Římské císařství ve svém nejhorším úpadku jich bylo plné. Troufám si však říci, že v podobných společnostech nikdy nelze spatřit velké občany, a především velký lid. A nebojím se tvrdit, že obecná úroveň srdce a ducha se zde nikdy nepřestane snižovat, pokud zde zůstanou spojeny rovnost s despotismem.

To jsem si myslel a to jsem říkal před deseti lety. Příznávám, že se od té doby ve světě nestalo nic, co by mne donutilo myslet a mluvit jinak. Když jsem projevil své dobré mí-

nění o svobodě v době, kdy se těšila přízni, nebude snad považováno za špatné, setrvávám-li na svém mínění, když je opuštěna.

Uvažte laskavě, že právě v tom se méně odlišuji od svých odpůrců, než se asi sami domnívají. Jaký by to byl člověk, který by měl od přírody duši tak nízkou, že by dával přednost závislosti na rozmarech jednoho ze svých bližních před dodržováním zákonů, na jejichž zavedení se sám podílel, kdyby se mu zdálo, že jeho národ má ctnosti nezbytné k tomu, aby správně využíval svobody? Myslím, že takový člověk vůbec neexistuje. Sami despotové nepopírají, že svoboda je skvělá, pouze ji chtějí jenom pro sebe a tvrdí, že všichni ostatní jí vůbec nejsou hodni. Nelišíme se tedy od sebe svými názory na svobodu, nýbrž lepším nebo horším míněním, jaké máme o lidech, a tak můžeme s rozhodností říci, že záliba, kterou člověk chová k absolutní vládě, je přímo úměrná pohrdání, jaké pocíťuje vůči své zemi. Prosim, aby mi bylo dovoleno ještě chvíli počkat, než přijmu za svůj tento názor.

Mohu říci, aniž bych se snad příliš chválil, že kniha, kterou právě vydávám, je výsledkem velmi rozsáhlé práce. Je to poměrně krátká kapitola, která mě stála více než rok studia. Mohl jsem ji zatížit mnoha poznámkami pod čarou. Raději jsem však počet poznámek snížil a umístil je na konec svazku s odvoláním na stránky textu, k nimž se vztahují. Čtenář tam najde příklady a doklady. Mohl bych zařadit ještě mnoho dalších, kdyby se někomu zdálo, že tato kniha stojí za to, aby je požadoval.

výšeným tónem. Pro mnohé z nich je dvacátek hlavním článkem jejich lenní závislosti. Protože jejich podíl na této dani stanoví každoročně Rada podle zprávy intendanta, ob- racejí se obvykle na něj, aby získali odklad a úlevu. Četl jsem spoustu žádostí tohoto druhu, které napsali šlechtici, téměř všichni s čestným titulem a často velcí lenní páni. Považují, jak říkají, své příjmy za nedostatečné a svou situaci za špatnou. Šlechtici obvykle neoslovovali nikdy intendanta jinak než „pane“, všiml jsem si však, že za těchto okolností ho nazývají vždycky „monseigneur“, stejně jako měšťané.

Často se v těchto žádostech zábavným způsobem mísí bída s pýchou. Jeden z nich píše intendantovi: „Vaše citlivé srdce nikdy nemůže souhlasit s tím, aby otec mého stavu byl zatížen přísnou desátkovou daní jako nějaký obyčejný otec z lidu.“

V dobách velkého hladu, v XVIII. století tak častých, se k intendantovi obrací všechno obyvatelstvo každé oblasti a zdá se, že očekává svou potravu jen od něho. Je pravda, že každý už svaluje vinu za všechny své strážně na vládu. Za vinu se jí kladou i ty, za které nikdo nemůže: vyčítá se jí dokonce špatné počasí.

Už se nedivme, když vidíme, s jakou zázračnou snadností se ve Francii na počátku tohoto století znovu upevnila centralizace. Muži roku 1789 zbořili budovu, ale její základy zůstaly zachovány dokonce i v myslí bořitelů, a na těchto základech ji bylo možno znovu postavit a vybudovat ji ještě pevnější než kdykoli předtím.

KAPITOLA SEDMÁ

Jak hlavní město Francie mělo v celé Evropě největší nadvládu nad provinciemi a jak ovládlo celou říši

Politická převaha hlavního města nad celou říší není dána ani situací, ani velikostí, ani bohatstvím, nýbrž způsobem vlády.

Londýn, který má tolik obyvatel jako některá království, neuplatnil až dosud rozhodující vliv na osud Velké Británie. Žádný občan Spojených států si nedovede představit, že by lidé z New Yorku rozhodovali o osudu Americké unie. A co více, nikdo si ani ve státě New York nedovede představit, že by jen vůle tohoto města mohla řídit jeho záležitosti. Nicméně má dnes New York tolik obyvatel, jako měla Paříž v okamžiku, kdy vypukla Revoluce.

Paříž sama měla v době náboženských válek ve srovnání se zbytkem království relativně stejný počet obyvatel jako v roce 1789. Nicméně tehdy nemohla o ničem rozhodovat. V době Frondy²⁵ je Paříž ještě jen největší město Francie. V roce 1789 je už Francií samou.

Již v roce 1740 napsal Montesquieu²⁶ jednomu ze svých přátel: Ve Francii existuje pouze Paříž a vzdálené provincie, protože Paříž neměla dosud čas, aby je pohltila. V roce 1750 markýz de Mirabeau, blouznivý, někdy však hluboký duch, prohlásil o Paříži, aniž ji jmenoval: „Hlavní města jsou nezbytná. Jestliže však hlava příliš ztuční, tělo odumře a vše zhyne. Co by se stalo, kdyby hlavní město zanechalo provincie v jakési přímé závislosti a hledělo na jejich obyvatele jako na obyvatele druhého řádu, kdyby jim nenechalo možnost uvažování a odepřelo jim uspokojivé kariéry a kdyby k sobě přitáhlo všechny talenty!“ Nazývá to tichou revolucí, která vylidňuje provincie, odvádí z nich notáble, obchodníky a inteligenci.

Čtenář, který pozorně přečetl předcházející kapitoly, zná již příčiny tohoto jevu. Znamenalo by to zneužívat jeho trpělivosti, kdybychom to zde opakovali znovu.

Tato revoluce neušetrila vládu, ale zasáhla ji pouze v její nejmateriálnější formě, v růstu města. Vláda viděla, jak se Paříž každodenně rozšiřuje, a bála se, že bude nesnadné tak velké město dobře spravovat. Nacházíme celou řadu nařízeních našich králů, hlavně v XVII. a XVIII. století, která si kladou za cíl tento růst zastavit. Tito vládcové stále více soustřeďovali v Paříži nebo při jejích branách celý veřejný život

Většina prostředků obrany, které jsem uvedl, byla skutečně mimo jeho dosah. Aby jich bylo možno použít, bylo nutné mít ve společnosti místo, na němž bylo člověka vidět, a hlas, který si dovedl vynutit pozornost. Kromě lidu však nebylo ve Francii téměř člověka, který by, měl-li k tomu odvahu, nemohl odpírat poslušnost ještě tehdy, když už se podrobil.

Král mluvil k národu spíše jako hlava státu než jako jeho vládce. „Klademe si za čest,“ říká Ludvík XVI. na počátku své vlády v preambuli jednoho ediktu, „že řídíme svobodný a statečný národ.“ Jeden z jeho předků vyjádřil již stejnou myšlenku ve starším jazyce, když při poděkování generálním stavům za odvážnost jejich námitek řekl: „Raději mluvíme se svobodnými než s nevolníky.“

Lidé XVIII. století vůbec neznali onu měkkou, a přece houževnatou a nezměnitelnou touhu po blahobytu, která je matkou poníženosti, jež se ochotně spojuje a takříkajíc propletá s řadou soukromých ctností: s láskou k rodině, s pravidelností mravů, s úctou k náboženské víře, a dokonce s vlažným nebo horlivým praktikováním ustáleného náboženství, jež umožňuje čestnost, hájí hrdinství a znamenitě vytváří pořádkumilovné lidi a vlažné občany. Byli lepší i horší.

Tehdejší Francouzi měli rádi veselost a zbožňovali radovánky. Byli možná nevázanější ve svých zvyklostech a nezřízenější ve svých náruživostech a ve svém myšlení než Francouzi dnešní. Neznali však onu umírněnou a způsobnou smyslnost, kterou vidíme kolem sebe my. Ve vyšších třídách se daleko více snažili svůj život zkrášlit než jej zpohodlnit, chtěli se spíše proslavit než se obohatit. Dokonce i ve středních třídách se nikdy nedali plně strhnout úsilím získat blahobyť, často ho opustili, aby se vydali za jemnějšími a vyššími požitky; všude se nad peníze stavěly jiné hodnoty. „Znám svůj národ,“ napsal jeden současník bizarním stylem, jemuž však nechyběla hrdost, „zručně taví a rozhazuje kovy, není vůbec stvořen, aby je uctíval obvyklým kultem, a byl by zcela ochoten vrátit se ke svým dávným idolům, ke statečnosti, ke slávě, a odvažují se říci k velkomyslnosti.“

Musíme se ostatně vyvarovat hodnocení nízkosti lidí podle toho, jak se podrobují nejvyšší moci: to by bylo nesprávné měřítko. Jakkoli byli lidé starého režimu poslušni královy vůle, jeden druh poslušnosti neznali: nedovedli se sklonit před mocí nelegitimní nebo spornou, která je málo ctěna a často opovrhována, avšak někdy je ochotně snášena, protože slouží nebo může škodit. Tato ponižující forma poníženosti jim byla vždycky cizí. Král jim vnukal pocity, jaké nedokázal vyvolat žádný z těch absolutistických vládců, kteří se od té doby ve světě objevili. Tyto pocity jsou dnes pro nás téměř nepochopitelné, natolik je Revoluce vyrvala i s kořeny z našich srdcí. Měli pro krále současně něhu, jakou cítí člověk k otci, a úctu, jíž je povinován jen Bohu. Když se podřizovali jeho nejsvévolnějším příkazům, podrobovali se spíše z lásky než z donucení, a tak se jim dařilo uchovat si i v nejkrajnější závislosti velmi svobodnou duši. Pro ně bylo největším škůdcem poslušnosti donucení, pro nás je to zlo nejmenší. Největší je v pocitu poníženosti, který vynucuje poslušnost. Neopovrhujme svými otci, nemáme k tomu právo. Dej Bůh, abychom s jejich předsudky a s jejich chybami mohli znovu nalézt trochu z jejich velikosti!

Byli bychom na velkém omylu, kdybychom věřili, že starý režim byl dobou servilnosti a lenní závislosti. Vládlo v něm mnohem více svobody než v naší době, byla to však jakási nepravidelná a přerušovaná svoboda, vždy sevřená hranicemi tříd, vždy vázaná ideou výjimečnosti a privilegií, která umožňovala vzdorovat zákonu téměř stejně jako libovůli a která téměř nikdy nešla tak daleko, aby poskytla všem občanům nejpřirozenější a nejnezbytnější záruky. I takto omezená a deformovaná svoboda byla ještě plodná: v době, kdy se centralizace stále více snažila srovnat, ohnout a opakovat všechny povahy, svoboda způsobila u velmi mnohých jedinců, že si uchovali svou původnost, kolorit a tvář, živila v jejich srdcích sebevědomou hrdost a mnohdy je naučila dávat před všemi zálibami přednost zálibě ve slávě. Tato svoboda vytvářela ony silné duše a hrdé a odvážné genie,

1
které brzy uvidíme vytvářet z francouzské revoluce pro následující generace současně předmět obdivu i hrůzy. Bylo by velmi podivné, kdyby tak mužné ctnosti mohly vyrůst na půdě, kde již svoboda nebyla.

Jestliže však tato vyšinutá a churavá svoboda připravila Francouze na svržení despotismu, způsobila také, že byli možná méně než kterýkoliv jiný národ schopni vytvořit na jeho místě mírumilovnou a svobodnou říši zákonů.

KAPITOLA DVANÁCTÁ

Jak se stalo, že navzdory pokroku civilizace byly životní podmínky francouzského venkovana v XVIII. století někdy horší než ve XIII. století

V XVIII. století nemohl už francouzský venkovan být kořistí malých feudálních despotů; jen zřídka byl vydán na pospas násilí ze strany vlády; požíval občanské svobody a vlastnil kus půdy. Všichni lidé z ostatních tříd se však od něho odvrátili a žil možná osamoceněji, než jak tomu bylo jinde na světě. Byl to nový a ojedinělý útlak, jehož důsledky si zasluhují obzvláště pozorné prozkoumání.

Na počátku XVII. století si Jindřich IV. podle Péréfixe³¹ stěžoval, že šlechtici opouštějí venkov. Uprostřed XVIII. století se tento útěk stal téměř obecným: všechny dobové dokumenty jej zaznamenávají a želí ho, ekonomové ve svých knihách, intendantí ve své korespondenci, zemědělské spolky ve svých kronikách. Autentický důkaz tohoto jevu nacházíme v registrech daně z hlavy: ta se vybírala v místě skutečného bydliště a vybírání kapitační daně veškeré vysoké šlechty a části střední šlechty probíhalo v Paříži.

Na venkově zůstal pouze šlechtic, kterému jeho nevalný majetek zabránil odejít. Ocítal se vůči svým sousedům venkovanům v postavení, v jakém, jak se mi zdá, bohatý vlastník nikdy nebyl. Už je však neovládal, a neměl proto jako

kdysi zájem, aby je živil, aby jim pomáhal, aby je vedl. Nebyl také zatížen stejnými veřejnými povinnostmi jako oni, proto nepociťoval živou účast s jejich bídou, kterou s nimi nesdílel, ani se nepřipojoval k jejich stížnostem, které mu byly cizí. Tito lidé už nebyli jeho poddanými a on nebyl ještě jejich spoluobčanem: to je jedinečný jev v dějinách.

To vedlo k jakési absenci srdce, mohu-li se tak vyjádřit, intenzivnější a účinnější, než je absence ve vlastním slova smyslu. Výsledkem bylo, že šlechtic žijící na své půdě projevoval často názory a pocity, které by měl v jeho nepřítomnosti jeho hospodářský správce: jako on viděl už v nájemcích pouze dlužníky a přísně od nich vymáhal všechno, co mu ještě podle zákona nebo zvykového práva náleželo, což někdy vedlo k tomu, že to, co zbylo z feudálních práv, se zdálo být tvrdší než v dobách feudalismu samého.

Často zadlužený a vždy chudý venkovský šlechtic žil obvykle velmi skrblicky na svém zámku, přemýšleje pouze o tom, jak by nashromáždil peníze, které hodlal v zimě utratit ve městě. Lid, který často jediným slovem uhodí hřebík na hlavičku, dal tomuto drobnému šlechtici jméno nejmenšího z dravých ptáků: říkal mu *ostříž*.

Pokud jde o jednotlivé případy, dalo by se možná s mým názorem polemizovat. Já však mluvím o třídách, protože jediné jimi se má zabývat historie. Kdo by popíral, že v této době bylo mnoho bohatých vlastníků půdy, kteří se nezištně starali o dobro rolníka, aniž je k tomu nutil obecný zájem? Ti však bojovali úspěšně proti zákonům svého nového postavení, které je proti jejich zájmům hnaly ke lhostejnosti, právě tak jako jejich dřívější vazaly k nenávisti.

Často se útěk šlechty z venkova připisuje zvláštnímu vlivu některých ministrů a některých králů, např. Richelieuovi nebo Ludvíku XIV. Ve třech posledních stoletích monarchie totiž vládcové skutečně téměř vždy sledovali tuto ideu: oddělit šlechtice od lidu a přitáhnout je ke dvoru a k úřadům. Tuto tendenci nacházíme především v XVII. století, kdy šlechta byla ještě pro království předmětem obav. Mezi otázkami,